

ВИТОКИ ПОПУЛІЗМУ У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ¹

Юрій Мацієвський

Національний університет «Острозька академія», ORCID: 0000-0001-9637-0572

та

Олександр Кашинський

Національний університет «Острозька академія», ORCID: 0000-0001-5169-432X

Анотація. Популізм наявний і у багатих, і в бідних країнах. Зосередившись на випадках Польщі, Румунії і України, ми перевіряємо теорію (Аджемоґлу, Соніна і Єгорова) про те, що поява популізму зумовлена слабкістю демократичних інститутів. Ми показуємо, що у Польщі та Румунії швидка економічна лібералізація призвела до соціального невдоволення значної частини населення, яка, з одного боку, покладалася на підтримку держави, але з іншого – очікувала на швидке покращення ситуації. Патерналістські і патріотично забарвлені запити сприяли появі правого популізму, який у Польщі має консервативний, а в Румунії – більш націоналістичний характер. В Україні, навпаки, відсутність реформ призвела до появи соціального популізму, який, однак, маскується у як правих, так і лівих політичних проектах. Наостанок ми відзначаємо негативний зв'язок між популізмом і станом демократії у досліджуваних

¹ Завершальна частина роботи над текстом статті була виконана Юрієм Мацієвським в Алексантерівському інституті (Aleksanteri-instituutti) Гельсінського університету в листопаді-грудні 2017 року. Автор висловлює вдячність керівництву і співробітникам інституту за надану можливість.

країнах. Спираючись на показники демократизації у трьох країнах, ми показуємо, що правління популістів не сприяє утвердженню демократії. Ця теза, однак, вимагає перевірки на більшій кількості випадків.

Ключові слова: *слабкість демократичних інститутів, патерналістські запити, консервативний популізм, націоналістичний популізм, соціальний популізм, демократія, Польща, Румунія, Україна.*

Вступ

Популізм у Центрально-Східній Європі має різні обличчя. Попри те, що усі країни регіону відмовилися від ідеї побудови комунізму, очікування значної частини громадян цих країн досі залишаються патерналістськими. Патерналізмом тут називаємо запит на збереження чи збільшення державою соціальних видатків. Свідченням патерналістських очікувань є невдоволеність соціальним розшаруванням (поява нових «багатих»), політичною корупцією чи зменшенням зайнятості у державному секторі. Патерналістські запити є вищими в Україні, яка була частиною СРСР, що пояснює найдовшу присутність комуністів у парламенті (Мацієвський, 2016: 94-95) і фактичну відсутність програмних партій (Columbus, 2001: 49-51). Аналізуючи випадки Польщі, Румунії і України, ми перевіряємо теорію про те, що основою для виникнення популізму є слабкість демократичних інститутів (Acemoglu, Sonin, Egorov, 2011). В умовах слабких демократичних інститутів, стверджують автори, виборці схильні підозрювати політиків у «правих» (ліберальних) поглядах, корупції чи зв'язках із правлячими елітами. Це змушує політиків реагувати на запити «середнього» виборця, що породжує «ліві» популістські програми. Якщо ж виборці остерігаються ліво-орієнтованих політиків, це може призвести до появи правого популізму (Acemoglu, Sonin, Egorov, 2011: 6-9). Ця теорія була побудована на досвіді латиноамериканських країн. Нашою метою є перевірити чи працює вона у випадку означених східноєвропейських країн. Крім того ми спробуємо з'ясувати, які чинники стали визначальними для появи «правого» і «лівого» популізму.

Патерналістські запити ми вивчаємо через рівень прибутків громадян, рівень видатків держави на соціальну сферу та через суспільно-політичні проблеми, які найбільше турбують громадян.

Відслідковуючи ці аспекти, ми очікуємо, що в умовах швидких політичних і економічних змін виборці остерігатимуться проходу ліберальних (право-орієнтованих) політиків, що має підштовхнути останніх до пропонування ліво-орієнтованих популістських програм. Якщо ж у суспільстві існує страх повернення лівих сил, останні пропонуватимуть праві консервативні чи націоналістичні програми. Наостанок ми покажемо, що правління популістів, незалежно від їх орієнтації, має негативний вплив на стан демократії. Ця теза, однак, вимагає перевірки на більшій кількості випадків, що виходить за межі цього дослідження.

Чинники популізму. Огляд літератури

Одними з перших на явище популізму звернули увагу Г. Йонеску та Е. Гелнер. Засадничою умовою виникнення популізму вони вважали слабкість інститутів представництва, а саме політичних партій і парламенту (Ionescu, Gellner, 1969: 230-234). Якщо політичні інститути втрачають ефективність і не можуть впоратися з викликами, то наслідком такої їх неспроможності є невдоволеність населення, що провокує запит на швидке вирішення проблем. Однак демократичні політичні інститути через усю складність процедур задовольнити цей запит не можуть. У цих умовах виникає популізм. В своїй основі він має невдоволеність населення, яка згодом виливається у пошук політиків, які пропонують вирішення проблем в обхід демократичних інститутів. Так формується запит на авторитарні моделі управління в умовах чинних демократичних інститутів. Важливе доповнення

до цього пояснення зробила М. Кенован, яка показала, що непрозора діяльність демократичних інститутів зменшує віру громадян у їхню спроможність впливати на політику. Зрештою, популізм виникає там, де політики пропонують громадянам збільшити свій вплив на політику (Canovan, 1981: 124-125). Ці дослідження важливі, позаяк пояснюють появу популістських запитів падінням довіри до демократичних інститутів.

Нідерландський дослідник Кас Мюде (Mudde) зауважив, що популізм виявляється тоді, коли політики розділяють суспільство на «корумповану владну еліту» та «простий народ». У цьому випадку чинником популізму може стати будь-який соціальний подразник, що змушує громадян протиставляти себе владній еліті. Зокрема, це може бути політична чи економічна криза, або ж зовнішня загроза. Пояснення причин популізму К. Мюде стало поштовхом для появи політичної теорії популізму (Acemoglu, Sonin, Egorov, 2011). У випадку України Т. Кузьо вказує на те, що популізм тут зумовлений соціальними проблемами, зокрема низьким рівнем доходів.

Польська дослідниця О. Мороска проаналізувала прояви популізму у політичних партіях. Вивчаючи електоральну базу партій, вона показує, що нерівномірний економічний розвиток Польщі підштовхує громадян звинувачувати інститути ЄС у своїх соціальних проблемах (Moroska, 2010: 334-335).

Цей стислий огляд дозволяє виділити чинники популізму, які зустрічаються найчастіше: передусім це низька ефективність політичних інститутів та соціально-економічні чинники, зокрема низький рівень доходів та нерівномірність економічного розвитку.

Таким чином, ідеальні умови для популізму виникають у тих країнах, де політичні інститути неспроможні до вирішення нагальних соціально-

економічних проблем, а громадяни, своєю чергою, шукають їх вирішення шляхом підтримки політиків-популістів.

Ліберальні реформи і патерналістські цінності

Швидкість реформ у країнах Центрально-Східної Європи передує швидкості змін у системах цінностей. Це пояснюється чинниками, які впливають на ці процеси. К. Вельцель і Р. Інглхарт, стверджують, що зміна цінностей сприяє становленню демократії. Поява емансипативних цінностей демонструє наскільки громадяни схильні розуміти демократію не інструментом, а свободою (Вельцель, Инглхарт, 2015: 223-227). У Центрально-Східній Європі, що опинилася під впливом СРСР, переважали матеріалістичні цінності. Тут швидкі реформи прямо відбиваються на настроях населення, яке вбачало в демократії інструмент для задоволення власних економічних потреб.

Однак, швидкі реформи спричинили поляризацію суспільства і появу невдоволення високим рівнем безробіття, проявами корупції та нерівністю доходів. У відносно стабільній Польщі ці структурні проблеми досі існують, а в Румунії вони ще гостріші. Український випадок ускладнюється тим, що в умовах війни і глибокого економічного падіння ці проблеми оприявнюються гостріше. Громадян, вочевидь, турбує, коли вони будуть вирішені, і власна можливість впливати на вибір політики. Ці питання, за своєю природою, є сформульованими популістськими запитамі в умовах кризи чинної моделі представництва. Цим невдоволенням користаються політики-популісти, які пропонують прості, але нереальні політичні програми. Крім того, популісти звинувачують у цих проблемах правлячі еліти. Так виникає основа популістського світогляду – поділ суспільства на «простий народ» і

«корумповану еліту». Популісти, звісно, завжди позиціонують себе захисниками народу (Mudde, 2004:541-563).

Крім цих загальних є ще й специфічні умови появи популізму у країнах Центральної-Східної Європи. Це, зокрема, спровоковано проблемою мігрантів чи проявами етнічної ксенофобії, як от ставлення до ромів в Румунії чи загострення проблеми українців у Польщі (Boguszewski, 2005: 22-25). У цій роботі ми звертаємо увагу головно на соціально-економічні чинники, які сприяли появі популістських партій у кожній з досліджуваних країн.

Польща

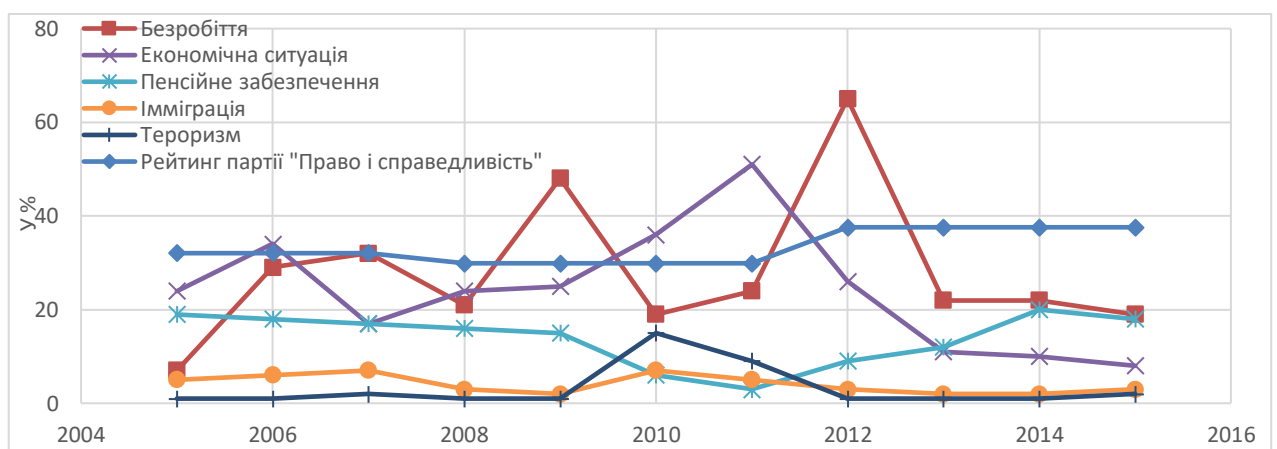
Попри те, що Польща є прикладом успішної трансформації, ґрунт для популізму тут з'явився ще на початку переходу у 1989 рік. Падіння комунізму спричинило поділ суспільства на тих, хто очікував швидких змін і тих, хто їх остерігався (Grudniewicz, 2006: 121-122). Однак навіть швидкі реформи не могли втамувати запити одних і розвіяти страхи інших. Особливо вразливими групами виявилися низькокваліфіковані працівники, багатодітні сім'ї і пенсіонери, – тобто ті, хто у соціалістичній системі перебував під опікою держави. Водночас у суспільстві ширилися підозри про те, що угода між старою і новою елітами дозволить старій комуністичній еліті зберегти економічні й корупційні важелі впливу. Також і рух до зближення із Заходом викликав стурбованість тим, що інтеґрація у західні структури може призвести до втрати національних цінностей (Grudniewicz, 2006: 121-125).

Початково високий рівень безробіття (близько 25%) та ринкові реформи викликали невдоволення у пересічних громадян Польщі (Główny urząd statystyczny, 2017). Однак державні підприємства були

неефективними і уряд зважився на приватизацію. Приватизація дійсно сприяла швидкому економічному росту та зниженню рівня корупції, проте не призвела до зменшення безробіття (Ślązak, 2009: 2-6). Враховуючи те, що Польща мала значний зовнішній борг, уряд, під тиском МВФ, не міг надавати допомогу працівникам (Eurostat, 2017). Одним з наслідків приватизації стало те, що кількість безробітних у 2002 році (22%) майже не знизилася у порівнянні з початком 90-х (Główny Urząd Statystyczny, 2007). Питання зайнятості досі не вирішене, оскільки у деяких регіонах Польщі рівень безробіття коливається в межах 15-19% (Główny urząd statystyczny, 2017).

Безробіття спровокувало появу популістських запитів у громадян промислових регіонів півночі і сходу Польщі, що використовувалось і використовується польськими популістськими партіями «Самооборона», «Ліга польських сімей» і «Право і справедливість». Вплив соціально-економічних чинників добре відбивається у запитах громадян Польщі і підтримці популістських партій (Рис.1).

Рис. 1. Перелік питань, які найбільше турбують громадян Польщі та рейтинг партії «Право і справедливість».

Джерело: Public Opinion in EU, Electoral Geography, Poland. 2005-2015.

Питання реформування демократичних інститутів, зокрема парламенту і уряду, також посприяло виникненню популізму. Деякі інститути були створенні, а деякі реформовані. Проте у перші роки трансформації їх ефективність була низькою, що зокрема, було зумовлено збереженням корупції у владних інститутах. Таким чином слабкість демократичних інститутів сприяла появі правопопулістської риторики братів Качинських, спрямованої на боротьбу з корупцією (Krastiev 2007; 57-58). Частина суспільства виступала за люстрацію, а інша вважала, що це може викликати політичну дестабілізацію. На цих настроях зіграли праві і консервативно орієнтовані партії «Право і Справедливість», «Ліга польських сімей» і «Самооборона», які питання незакінченої люстрації та декомунізації використали у своїй кампанії 2005 року. Вдруге питання незакінченої люстрації і збільшення соціальних видатків «Право і справедливість» використала у 2015 році, що дозволило їй перемогти на парламентських виборах.

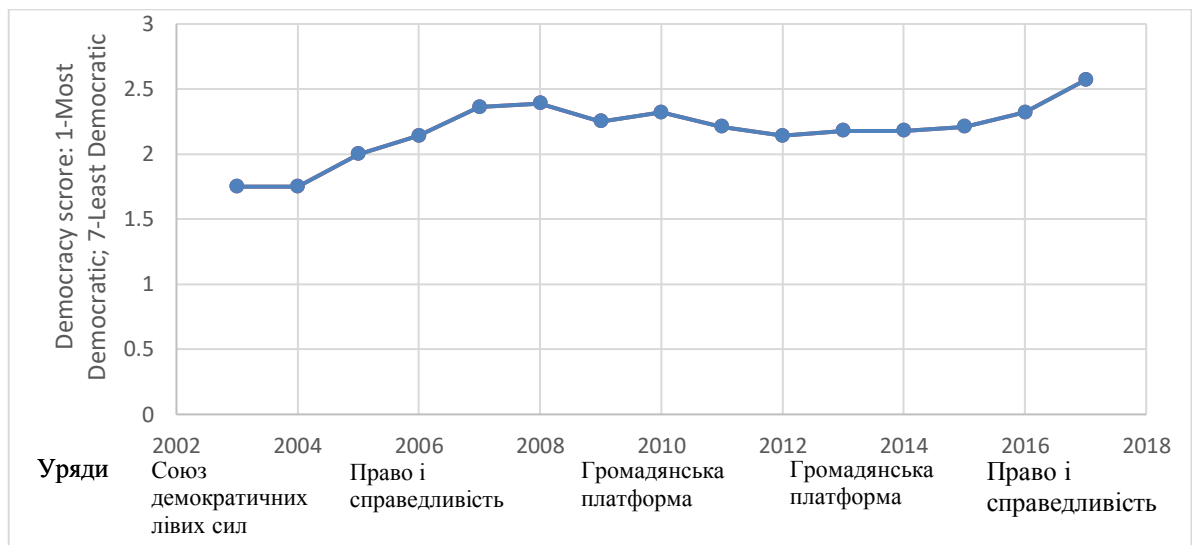
Ще одним чинником виникнення популізму стала корупція, яка залишалася значною впродовж 90-х і на початку 2000-х років. Зокрема, станом на 2005 рік за рівнем корупції, з-поміж усіх країн ЄС, Польщу випереджала лише Румунія (Transparency International, 2005). За даними польського CBOS (Centrum Badań Opinii Społecznej) у 2006 році понад 90% поляків вважали корупцію однією з найбільших суспільних проблем (Rogulska, 2006: 126-130). Коли у суспільстві шириться переконання про корумповану еліту, популістські партії виставляють себе захисниками народу, а правлячу еліту звинувачують у корупції (Acemoglu, Sonin, Egorov, 2011: 2-6).

Наступним чинником появи популізму в Польщі стало питання представництва інтересів. Воно полягало у тому, що демократичні інститути

у початковий період трансформації діяли не ефективно, тому запит на стабільне представництво інтересів змушував громадян звертатися до окремих елементів авторитаризму. Саме запит на дієву владу популісти використали у 2005 році, пропонуючи швидкі рішення проблем, які б не передбачали проходження усіх демократичних процедур (Kuzio, 2011: 4-7).

Наостанок, якщо слабка демократія призводить до появи популізму, то популістські партії не сприяють посиленню демократії. Показники стану демократії Freedom House це добре ілюструють. На рис. 2. видно як погіршувалися показники демократії у Польщі під час правління правих урядів.

Рис. 2. Рівень демократії та типи урядів у Польщі.

Джерело: Freedom House. Nations in Transit. Poland (2002-2017)

Отже, у польському суспільстві швидкі соціальні й економічні зміни сприяли появі популізму. На тлі слабких демократичних інститутів, зокрема чинної на початку 90-х років моделі представництва та посилення соціально-економічних проблем, спричинених приватизацією, настрої значної кількості поляків похитнулися у бік консервативних й

націоналістичних партій. Такий різновид популізму ми називаємо консервативним.

Румунія

Витоки популізму в Румунії мають свою специфіку. Вакуум, що виник після падіння комуністичного режиму, швидко заповнили націоналістичні рухи, які експлуатували ідею утворення «Великої Румунії» (Pacześniak 2010; 221-225). Особливо гостро постало питання угорської меншини у Трансільванії, яке використовувалося для відвернення уваги від реформ.

Початок політичних і економічних реформ в Румунії був обтяжений економічною та політичною кризами. Політична криза виникла відразу після перших незалежних виборів. На цих виборах права партія «Велика Румунія» (ВР) зазнала поразки й не визнала їх результатів. Перемогу здобула пропрезидентська партія «Фронт національного порятунку» (ФНП), до складу якої входили колишні комуністи (Pacześniak, 2010: 270-274). Після протестів шахтарів у Бухаресті уряд, сформований ФНП, пішов у відставку. Ця криза визначила подальшу конфігурацію партійної системи Румунії з її поділом на націоналістів та лівоцентристів, що також посприяло тривалому гальмуванню важливих економічних і політичних реформ (Abraham, 2016: 159-161).

У цих умовах сформувався громадянський запит на «сильну владу» з метою вирішення суспільних проблем (Pacześniak 2010; 270-274). Найбільше цим запитом скористалася партія «Велика Румунія». Її риторика спрямована на вирішення нагальних соціально-економічних проблем шляхом зниження ролі демократичних інститутів і використання авторитарних практик, зокрема надання більше повноважень Президенту та уряду (Ilie 2016; 6-7).

Хоча показник демократизації Румунії покращився між 2002 і 2006 роками, впродовж наступних семи років, коли при владі були правоорієнтовані уряди, він поступово погіршувався. Негативний зв'язок популізму і демократії тут також добре простежується (див. Рис.3).

Рис. 3. Рівень демократії та типи урядів у Румунії.

Джерело: Freedom House. Nations in Transit. Romania (2002-2016)

Як і в Польщі низька ефективність демократичних інститутів доповнювалася проблемами соціально-економічного характеру, відображених у запитах громадян Румунії (див. Рис.4).

Рис. 4 Перелік питань, які найбільше турбують громадян Румунії та рейтинг партії «Велика Румунія»

Джерело: Public Opinion in EU, Electoral Geography, Romania. 2005-2015.

З рисунка видно, що запити громадян Румунії тяжіють до патерналістських, що зумовлено кризою перехідного періоду. Це пояснює, чому ВР до 2005 року мала високу підтримку. Проте у порівнянні цих запитів із рейтингом ВР очевидно, що після 2005 року її підтримка різко впала, оскільки партія не змогла впливати на владу і виправдати очікування громадян (Bugajski, 2000: 75). З того часу всю популістську нішу зайняв тогочасний президент Румунії Т. Бесеску, каденція якого тривала з 2004 до 2014 року. Його риторика фокусувалася на посиленні патріотичних почуттів румунів і вирішенні соціально-економічних проблем (Moroska 2010; 124-218). Цей різновид популізму ми визначаємо націоналістичним.

Обравши Т. Бесеску президентом, суспільство очікувало швидкого покращення життя і приєднання до ЄС. Проте румуни відчули позитивні зміни лише після 2012 р. коли уряд провів економічні реформи. Відтак, показник ВВП на душу населення зріс до 16 000\$ (Index Mundi Romania

Economic Profile 2016). Зменшення економічного тиску вплинуло на зниження популістських запитів громадян Румунії.

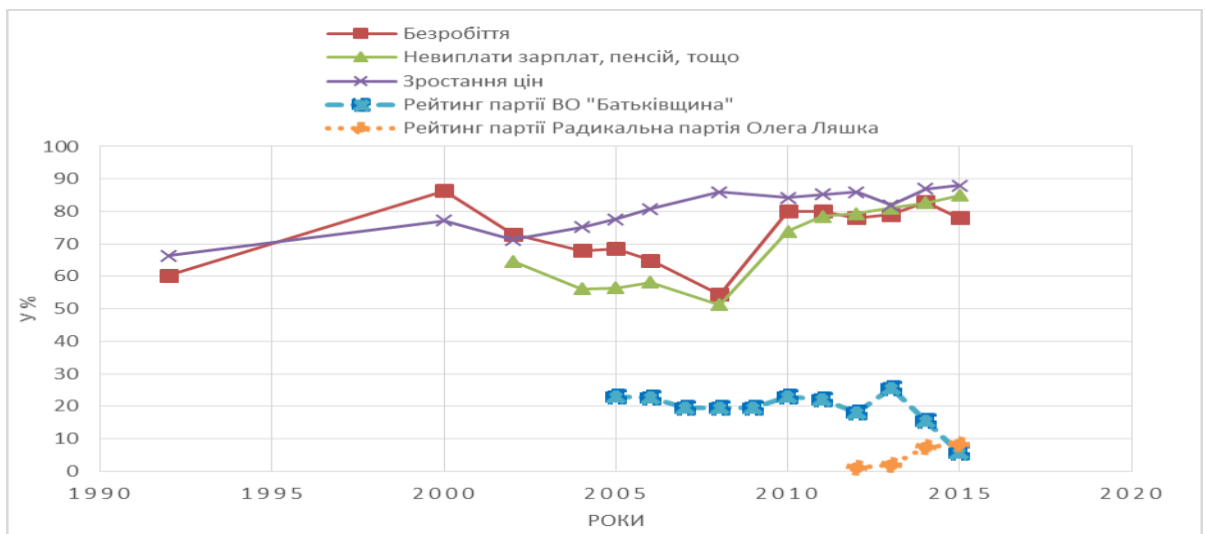
Отже, як і в Польщі, поява популізму в Румунії стала результатом суспільних очікувань, породжених економічною кризою. Щойно населення відчуло ефект реформ 2012-2015 років, підтримка популістських політиків і партій пішла на спад.

Україна

Умови виникнення популізму в Україні також закорінені у специфіці суспільних настроїв та економічній ситуації на початку 90-х років. Проте український варіант популізму відрізняється від досвіду країн Центрально-Східної Європи. Головна відмінність полягає у тому, що економічна ситуація та соціальні проблеми не одразу викликали появу новітніх популістських партій, які отримали достатню підтримку на виборах. Нові популісти з'явилися лише у парламенті IV скликання (2002-2006 рр.), коли НУНС і ВО «Батьківщина» почали активно протиставляти себе «старим» популістам (КПУ) з одного боку, і псевдоцентристам (блоку «ЗаЄдУ») з іншого. Т. Кузьо зауважив, що побічним наслідком Майдану 2004 року став ріст соціального популізму, оскільки причиною протестів була не лише фальсифікація виборів, а й очікування громадян щодо політичних, а особливо соціально-економічних змін. Збільшення соціальних виплат напередодні і після Майдану сприяло збереженню патерналістських запитів (Kuzio, 2011: 7-8). Партії «Наша Україна» та «Блок Юлії Тимошенко» використали це у своїй риторичі і це посприяло їх підтримці, а згодом призвело до розчарування у «помаранчевих». Вже на початку світової економічної кризи промислові регіони Півдня і Сходу України відчували значні економічні втрати і переключили увагу на «Партію Регіонів». У 2012 році з'являється ще одна

популістська партія – «Радикальна партія Олега Ляшка» (РПЛ). Соціально-економічні питання, які найбільше турбують громадян, чітко відображаються у рейтингах партій ВО «Батьківщина» і РПЛ, хоча загальна недовіра до політичних інститутів ніколи не давала їм більше 30% підтримки (див. Рис 5).

Рис. 5 Перелік питань, які найбільше турбують громадян України та рейтинги партій ВО «Батьківщина» і Радикальна партія Олега Ляшка

Джерело: Інститут соціології НАН України, Electoral Geography, Ukraine. 2005-2015.

Рисунки показує, що у 2014 році рейтинг ВО «Батьківщина» знизився, що частково зумовилось падінням підтримки її лідера Ю. Тимошенко і виходом з партії групи впливових політиків на чолі з А. Яценюком і О. Турчиновим. Досвід першого (2005) і другого (2007-2010) прем'єрства Ю. Тимошенко, що був пов'язаний з кількома політичними скандалами (Лещенко, 2014: 194-198), став розчаруванням для значної частини українців. Політично вмотивоване звинувачення і ув'язнення Ю. Тимошенко (2011-2014рр.) у період президентства В. Януковича, забезпечило підтримку її партії близько 20% населення (Центр Разумкова, 2013). Проте

заяви Ю. Тимошенко після звільнення з ув'язнення призвели до чергового розчарування. На позачергових президентських виборах 2014 р. її підтримали менше 13% виборців, а на позачергових парламентських виборах (2014р.) ВО «Батьківщина» ледь пододала 5% бар'єр.

Присутність у парламенті 2012-2014 рр. правої партії ВО «Свобода» слід вважати радше винятком, що був зумовлений розчаруванням у центристських партіях з одного боку, і пошуком сили, здатної захистити українську ідентичність за домінування «Партії Регіонів» з іншого. Вже на виборах 2014 року ВО «Свобода» не набрала необхідних 5% голосів, а «Правий сектор» і «Конгрес українських націоналістів» отримали ще менше – 1,8% і 0,05% відповідно. Усі разом праві партії на цих виборах набрали 6,56%, що згідно з теорією Д. Аджемоглу свідчить про відсутність відчутної загрози «зліва»

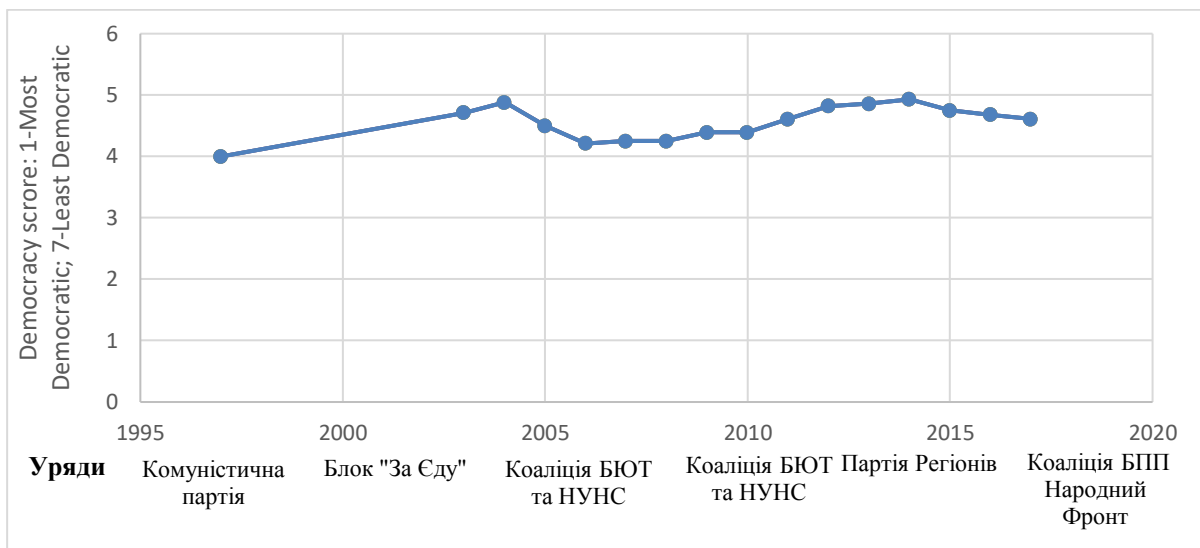
Проте вже у 2015 році рейтинг «Батьківщини» знову зріс, оскільки нова влада не змогла вирішити важливі соціально-економічні проблеми. На фоні зниження довіри до парламенту й уряду та падіння рівня життя (Центр Разумкова, 2013), у громадян поновилися патерналістські запити, що відобразилося у зростанні рейтингів ВО «Батьківщина» та РПЛ. Тривала економічна криза і низька ефективність політичних інститутів є сприятливим ґрунтом для формування стійких патерналістських запитів українців.

Іншим чинником популізму є тривала анти-елітарна риторика, яку ВО «Батьківщина» та «Радикальна партія Олега Ляшка» використовують для збереження своєї підтримки. Такий різновид популізму можна назвати соціальним або анти-елітарним, як це робить Т. Кузьо (Kuzio, 2011: 4-5)

Насамкінець, випадок України найвиразніше свідчить про негативний зв'язок популізму і демократії. Крива демократизації ніколи не досягала тут

3 балів, але й не піднімалася вище 4. (Див. рис.6). Відсутність програмних партій слід вважати однією з причин утвердження в Україні неефективної інституційної рівноваги – гібридного режиму (Мацієвський, 2016). Цей стан дозволяє правим чи лівим популістам не лише змінювати одне одного при владі впродовж усіх років незалежності, але й гальмує зусилля громадян з демократизації і модернізації країни.

Рис. 6 Рівень демократії та типи урядів в Україні.

Джерело: Freedom House. Nations in Transit. Ukraine

Висновки

У цій роботі ми перевіряємо політичну теорію популізму (Аджемоглу, Соніна і Єгорова). Теорія стверджує, що слабкість демократичних інститутів породжує підозри виборців про ймовірно правоорієнтовану (тут ліберальну) програму політиків чи їх корупційні зв'язки з правлячою елітою. Реакцією політиків на такі підозри є орієнтація на очікування «середнього виборця», що й породжує ліво- чи правоорієнтований популізм. Перевірка теорії трьома випадками (Польща, Румунія і Україна) загалом виявилася

успішною. Зокрема ми продемонстрували, що швидкі економічні реформи лібералів у Польщі на поч. 90-х, призвели до зростання безробіття, корупції і появи скоробагатків («нових» багатих). На ці занепокоєння виборців політики змушені були реагувати посиленням соціально-орієнтованої риторики, що дозволило лівим партіям («Польська селянська партія», «Союз демократичних лівих сил») контролювати уряд майже усі 90-ті роки, а також в період 2001-2005 років. Нетривале правління консервативної партії «Право і справедливість» (2005-2007 рр.) змінилося тривалим правлінням лібералів з «Громадянської платформи», яких у 2015 році знову змінили праві консерватори. Попри стійке економічне зростання, з 2000-х років «Право і справедливість» вправно експлуатує зростаючі соціальні запити та патріотичні почуття поляків. Такий різновид правоорієнтованого популізму ми називаємо консервативним.

Економічні реформи в Румунії після 1989 року супроводжувалися зростанням корупції і злочинності, що створило запит на подолання цих «хвороб» і дозволило правоорієнтованим партіям потрапити до парламенту. Стійкий запит на справедливість, законність та покращення добробуту вміло використовували праві партії, які до того ж підживлювали націоналістичні почуття румунів. Цей різновид правоорієнтованого популізму ми визначили націоналістичним.

Україна є особливим випадком, оскільки з моменту отримання незалежності економічних реформ не було проведено взагалі, або ж вони мали поверхневий характер, тому соціально-економічні чинники є визначальними у підтримці популістів. Засилля корупції, слабкість верховенства права і низький добробут за відсутності програмних партій дозволяє переважно лівоорієнтованим політичним проектам експлуатувати патерналістські і патріотичні запити українців. На відмінну від

правоорієнтованого популізму Польщі і Румунії, український різновид популізму має переважно соціальне і анти-елітарне спрямування. Такий різновид ми називаємо соціальним популізмом.

Наостанок ми відзначаємо негативний зв'язок між популізмом і станом демократії у досліджуваних країнах. Теорія базується на тому, що слабка демократія призводить до появи популізму. Спираючись на показники стану демократії Freedom House ми показуємо, що правління популістів не сприяє утвердженню демократії. Ця теза, однак, вимагає перевірки на більшій кількості випадків.

Бібліографія

Вельцель, К., Инглхарт, Р. 2015. *Демократизация*. Москва: Высшая Школа Экономики. 708 с.

Лещенко С. *Межигірський синдром. Діагноз владі Віктора Януковича*. – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2014. – 248 с.

Мацієвський Ю. В. *У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)*. – Чернівці: Книги – XXI, 2016. – 552 с.

Центр Разумкова. 2013. Соціологічне опитування: Якби найближчим часом знову відбувалися вибори до Верховної Ради України, за яку партію чи виборчий блок Ви проголосували б? (динаміка, 2010-2013). URL:[http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=115] (дата останнього відвідування 1 червня 2017).

Abraham, F. 2016. *Romania since the Second World War A Political, Social and Economic History*. Bucharest: The National University of Political Studies and Public Administration. 306 p.

Acemoglu D., Sonin K., Egorov G. 2011. A Political Theory of Populism. URL: [<http://www.dklevine.com/archive/refs4786969000000000281.pdf>] (дата останнього відвідування 2 червня 2017).

Bezrobocie w 2016 roku w województwach.

URL: [<http://forsal.pl/artykuly/998316-bezrobocie-w-polsce-ranking-dane-dla-wojewodztw-miast-i-powiatow.html>] (дата останнього відвідування 3 червня 2017).

Boguszewski, R. 2005. Powracające dylematy lustracji i dekomunizacji w Polsce, *CBOS*,

URL: [http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_043_05.PDF] (дата останнього відвідування 10 червня 2017).

Bugajski, J. 2000. *Nationalist Majority Parties: The Anatomy of Ethnic Domination in Central and Eastern Europe*, NY: Jonathan P. Stein. 200 p.

Canovan, M. 1981. *Populism*, New York: Harcourt Brace Jovanovich. 324p.

Colombus, F. 2001. *Central and Eastern Europe in Transition*, London: Nova Science Pub Inc. 228p.

Główny urząd statystyczny. 2017. Stopa bezrobocia w latach 1990-2017. URL: [<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2017,4,1.html>] (дата останнього відвідування 5 червня 2017).

Główny Urząd Statystyczny. 2007. Unemployment rate in 1990–2007.: URL: [http://www.stat.gov.pl/gus/45_677_ENG_HTML.htm] (дата останнього відвідування 30 травня 2017).

Eurostat. 2017. Government deficit/surplus, debt and associated data URL: [<http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/database>] (дата останнього відвідування 7 червня 2017).

Grudniewicz, A. 2006. Centralne Biuro Antykorupcyjne, CBOS, URL: [<http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/analizy-i-raporty/badania-opinii/3483,Centralne-Biuro-Antykorupcyjne.html>] (дата останнього відвідування 10 червня 2017).

Ilie, C. 2016. Populism in Post-communist Romania and Hungary: Representing Cultural an Political Otherness. URL: [<http://rhetoric.bg/cornelia-ilie-populism-in-post-communist-romania-and-hungary-representing->

cultural-and-political-otherness]/ (дата останнього відвідування 9 червня 2017).

Index Mundi Romania Economic Profile 2016.
URL: [[http://www.indexmundi.com /romania/economy_profile.html](http://www.indexmundi.com/romania/economy_profile.html)]
(дата останнього відвідування 10 червня 2017).

Ionescu, G., Gellner, E. 1969. *Populism: Its Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld & Nicolson. 263p.

Krastiev, I. 2007. The Strange Death of the Liberal Consensus, *Journal of Democracy*, No 4. pp. 57-58.

Kuzio, T. 2011. Populism in Ukraine in a Comparative European Context.
URL: [http://www.taraskuzio.net/Files/Populism_Ukraine_Paper.pdf] (дата останнього відвідування 30 травня 2017).

Moroska, A. 2010. *Prawicowy populizm a eurosceptycyzm (na przykładzie Listy Pima Fortuyna w Holandii Ligi Polskich Rodzin w Polsce)*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski. 407p.

Mudde, C. 2004. The Populist Zeitgeist, *Government and Opposition*. Vol.39. Issue 4. pp. 541-563.

Paczeński, A. 2010. *Populizm w Europie Defekt i przejaw demokracji*. Warszawa: Oficyna Naukowa. 256p.

Rogulska, B. 2006 Krytyczni demokraci: akceptacja demokracji a ocena jej funkcjonowania w Polsce, CBOS. URL: [[http://www.bezuprzedzen.org/doc / blaski _i_cienie_demokracji_w_polsce_2006_CBOS.pdf](http://www.bezuprzedzen.org/doc/blaski_i_cienie_demokracji_w_polsce_2006_CBOS.pdf)] (дата останнього відвідування 16 травня 2017).

Ślązak, R. 2009. Powikłana prywatyzacja w Polsce. URL: [http://klubinteligencjipolskiej.pl/images/powiklana-prywatyzacja-w-polsce.pdf] (дата останнього відвідування 15 червня 2017).

Transparency International. Corruption Perception Index 2005. URL: [https://www.transparency.org/files/content/tool/2005_CPI_worldmap.pdf] (дата останнього відвідування 11 червня 2017).